

Іван Хома

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України та
етнокомунікацій Національного
університету «Львівська політехніка»

У публікації досліджено військово-політичну діяльність Є. Коновальця як командувача формуції Січових стрільців та лідера західноукраїнської громади Києва в добу Центральної ради та Гетьманату. Увагу зосереджено на маловідомих фактах, частина з яких уперше вводиться в історіографію.

Ключові слова: Є. Коновалець, Січові стрільці.

At the article describes the military-political activities of Y. Konovalets as the commander of the Ukrainian Sich Riflemen (Sitchovi Striltsi) formation and the leader of the West-Ukrainian community in Kyiv during the Central Rada and the Hetmanate periods. The emphasis is laid on little-known facts, some of which are introduced into historiography for the first time. Key words: Y. Konovalets, the Ukrainian Sich Riflemen (Sitchovi Striltsi) formation.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ Є. КОНОВАЛЬЦЯ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ (ЛИСТОПАД 1917 – ЛИСТОПАД 1918 рр.)

120-та річниця народження Євгена Коновальця є вдалою нагодою визначити стан наукового дослідження його військово-політичної діяльності, дискусійні, малодосліджені сторінки життя, підбити підсумки та намітити нові орієнтири для подальших наукових пошуків. Адже постать Є. Коновальця є ключовою в українській визвольній боротьбі першої половини ХХ століття. Не буде перебільшенням твердження, що ця людина є одним із творців цієї епохи.

У сучасній українській історіографії проблема, означена темою публікації, частково відображена в роботах В. Довбні та М. Ковальчука¹. Дане наукове дослідження значною мірою доповнює праці згаданих істориків джерелами та фактами, які до цього часу були маловідомі, що значно розширює погляд на місце та роль Є. Коновальця в державотворчих процесах періоду Української національної революції.

Ліквідована Першою світовою війною ізоляція між підавстрійськими та підросійськими українцями забезпечила в 1917 р. вихід на арену українських державотворчих процесів на Наддніпрянщині нової генерації борців за національне самовизначення, які були позбавлені російської та австрійської прихильності. Характер їхньої національної позиції кристалізувався не в коридорах державних інституцій Відня, Львова, Петрограда чи Києва, а в системі українсько-австрійсько-польських взаємин, в боях Першої світової війни, таборах для військовополонених Росії та у вирі революційних перетворень 1917 р. Переважна більшість з них мала вищу освіту, вийшла із передвоєнного студентського громадсько-політичного та парамілітарного рухів Східної Галичини і належала до елітної військової формуції — легіону Українських Січових Стрільців (УСС). Одним із представників цього покоління був 26-річний Є. Коновалець, який хоч і не належав до УСС, проте був близьким до парамілітарного стрілецького руху в Галичині.

¹ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. / За ред. П. П. Михайленка. — Київ, 2002. — 218 с.; Ковальчук М. На чолі Січових Стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. — Київ, 2010. — 288 с.

У липні 1917 р. Є. Коновалець у статусі військовополоненого приїздив з Царицина* до Києва, а в серпні прибув сюди на постійно. У Києві він вступив до Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни і почав популяризувати в середовищі Центральної Ради та Українського генерального військового комітету ідею створення окремої західноукраїнської військової структури².

12 листопада 1917 р. у Києві старанням Є. Коновальця, Івана Лизанівського та інших було організовано віче, яке стало протестом проти намірів поляків приєднати Холмщину, Полісся і частину Волині до Польського королівства, а також проти планів Австро-Угорщини розширити автономні права Галичини та Буковини³.

Віче розпочалося о 18 год. у педагогічному музеї за участю близько 2,5 тисяч біженців, виселенців, військовополонених українців австро-угорського підданства, чеської делегації на чолі з Томашем Масариком, румунського представництва Буковини на чолі з Емануїлом Іспеску, членів Центральної Ради та уряду — генерального секретаря судових справ Михайла Ткаченка та військових справ Симона Петлюри⁴.

Першим виступив І. Лизанівський з доповіддю «Про політику галицьких українців в час війни та про останню угоду австрійської і польської буржуазії про прилучення українських земель до Поль-

Є. Коновалець — полковник Корпусу Січових стрільців. Київ, 1919 р.

Подвір'я казарм Січових стрільців у Києві на вул. Львівській, 24. 30 квітня 1918 р.

щі»⁵. Потім виступали Т. Масарик, Є. Коновалець та С. Петлюра. Виступ останнього фактично став усною згодою на початок формування з військовополонених українців австро-угорського підданства куреня Січових стрільців. С. Петлюра наголосив на перспективах співпраці та обставинах, за яких Українська народна республіка (УНР) зможе стати на захист західноукраїнських земель: «...Що для того, щоб не допустити до насильства над частиною українського народу треба мати передовсім реальну силу. Я вірю — ... що Галичина і Буковина будуть приєднані до української республіки, як тільки в час заключення мирних переговорів Україна буде мати доволі збройних сил. А силу ту треба творити зараз і без зайвих слів... Від вас залежить теж успіх нашої роботи, а Генеральний Секретар подбає, щоб всіх полонених перевести на Україну»⁶.

Атмосфера, в якій відбулося віче, а особливо виступ С. Петлюри, супроводжуваний вигуками: «Всі підемо битись за наш край!», — засвідчила переконання присутніх у майбутньому по-

* Місто Царицин — сучасний обласний центр Російської Федерації м. Волгоград.

² Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917–1919 рр.) // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 182.

³ Народна воля. — 1917. — 14 листопада.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Нью-Йорк, 1954. — Т. 1.: Доба Центральної Ради. — С. 417; Народна воля. — 1917. — 14 листопада.

⁵ Народна воля. — 1917. — 14 листопада.

⁶ Там само.

ширенні революційних настроїв на півдавстрійські українські землі за допомогою Центральної Ради. Перша частина офіційної назви куреня (Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців) підкреслювала основне призначення цієї військової одиниці, яке Василь Кучабський схарактеризував так: «Для піддержки Центральної Ради й відбиття Галичини від Австрії»⁷. Щодо другої частини назви, то, за словами Романа Дашкевича, це було зроблено «для удержання традицій Українських Січових Стрільців, які перші піднесли зброю за самостійність України»⁸.

Підсумком проведеного віча стала спільна резолюція, у якій було вказано: «1. Стоючи на основі як найповнішого самовизначення українського народу, ми домагаємося злучення всіх українських земель в одну цілість...; 2. Звертаємось і закликаємо всіх галицьких українців по обох боках боевої лінії станути до як найрішучішої боротьби проти австро-польського імперіалізму»⁹.

Таким чином Є. Коновалець, І. Лизанівський та інші спробували стимулювати революційні процеси з Києва. Для цього, крім Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців, при комітеті було створено політичний осередок — Тимчасову головну раду галицьких, буковинських та угорських українців (далі — Головна рада). Очолив раду І. Лизанівський. Вперше Головна рада заявила про себе публічно 30 листопада 1917 р., видавши відозву, яка закликала вихідців із західноукраїнських земель вступати в курінь Січових Стрільців. Відозву підписали І. Лизанівський, Олександр Лисенко, Федір Черник, Микола Низкоклон, Іван Чмола, Є. Коновалець і Р. Дашкевич¹⁰.

Зазначимо, що віче, організоване найбільш політично активними українцями із Східної Галичини, стало першим публічним заходом, на якому вони розвинули нові ідеологічні засади боротьби за незалежність, суверенітет та соборність України, які з часом були позначені гаслом «Через Київ на Львів!».

На початку січня 1918 р. Є. Коновальця призначили командувачем Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. Ще до того, як очолити курінь, Є. Коновалець запросив приєднатися до його розбудови полонених старшин УСС з табору в Дубовці (неподілік Царицина). Ця група військовополонених у складі Андрія Мельника, Романа Сушка, Дмитра Герчанівського, Василя Кучабського, Петра Пасіки та інших прибула до Києва на початку січня 1918 р. і разом з Є. Коновальцем, Ф. Черником, І. Чмолою, Р. Дашкевичом взялася за формування стрілецького куреня¹¹.

Організовану і боєздатну основу куреня склали полонені українці, які працювали в копальнях Криворіжжя. Ініціаторами її створення виступили Осип Думин та Є. Скалій, які працювали в копальні Дубова Балка і в грудні 1917 р. привезли з Києва дозвіл на організацію полонених для армії УНР. Їм вдалось зібрати 263 особи, які 6 січня 1918 р. вісьмома вагонами прибули до Києва¹².

3 січня Є. Коновалець отримав від начальника штабу Київської військової залоги М. Ковенка 1000 карбованців з цікавим формулюванням: «на формування робітничого стрілецького батальйону». 20 січня виділили ще 5000 карбованців «для потреб І Куреня Січових Стрільців»¹³.

Стан війни між Україною і Росією вимагав проведення реорганізації командної вертикалі, структури куреня Січових стрільців, припинення намагань запровадити військові ради (сотенні і курінну), які могли б призвести до формування саме «робітничого стрілецького батальйону».

Для остаточного подолання цих тенденцій Є. Коновалець 8 січня 1918 р. скликав курінні збори, адже вважав, що «витворення дисциплінованої армії для боротьби з навалою з одного боку і приклад для української армії з другого боку, це ті два гасла, якими керувалися ті, що взялися за організацію стрілецтва»¹⁴.

⁷ В. К. [Василь Кучабський] Січові Стрільці, їх історія і характер. — Львів, 1920. — С. 7.

⁸ Давний Р. Про Січових Стрільців. — Відень, 1921. — С. 18.

⁹ Народна воля. — 1917. — 14 листопада.

¹⁰ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. — Нью-Йорк, 1956. — С. 222; Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. / За ред. П. П. Михайленка. — Київ, 2002. — С. 16.

¹¹ Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя. — Львів, 1998. — С. 489.

¹² Думин О. Мій пам'ятник 1917–1918 рр. при Січових Стрільцях // Стрілецька думка. — 1919. — 22 жовтня; Крезуб А. Початок галицького куреня січових стрільців // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1925 рік. — Львів, 1924. — С. 59–60.

¹³ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. — Київ, 2010. — С. 179.

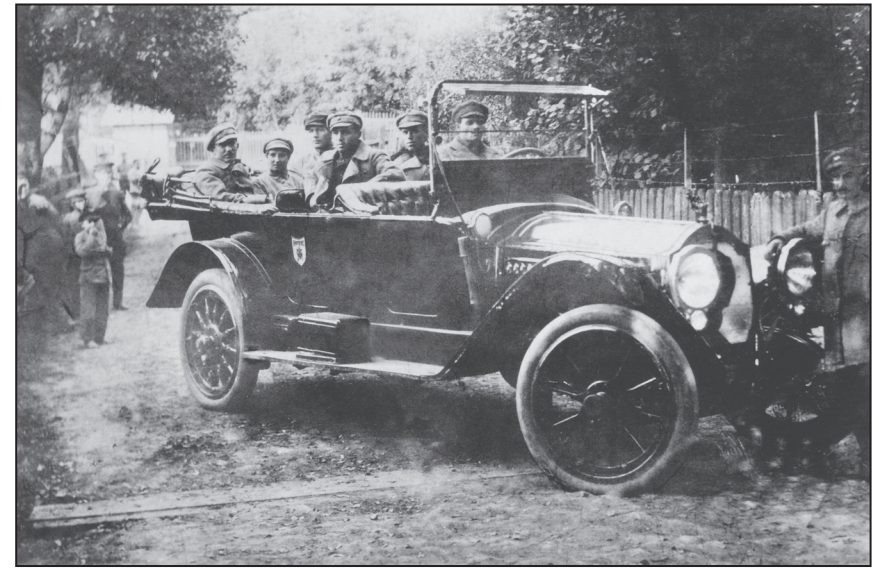
¹⁴ Січовий Стрілець. — 1918. — Ч. 1. — Січень. — С. 13–14.

На цих зборах був присутній особовий склад Січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем, секретар військових справ Микола Порш, командувач Київського військового округу Микола Шинкар, делегати Всеукраїнської та Київської Рад Військових депутатів¹⁵. Основним предметом обговорення стали військові ради. Тверда позиція Є. Коновальця, якого було представлено як командира куреня, і підтримка абсолютної більшості стрільців, попри погрози, «що за таке змагання січовими стрільцями “принципу” — зукраїнізовані демократичні полки обеззброять і розженуть січових стрільців»¹⁶, дала змогу відкинути вимогу створення військових рад.

З цього приводу в газеті Головної ради «Січовий Стрелець» було зафіксовано, що «резолуція про вибір сотенних і курінної рад збрала ледве понад тридцять голосів, а весь курінь одногосно висказав своє довіря отаманові та старшинам... Так перша навала большевизму на курінь вповні потерпіла невдачу»¹⁷.

Після зборів всім січовикам запропонували підписати заяву, в якій вони погоджувалися воювати проти Австрії, якщо буде такий наказ, а також обіцяли беззастережно виконувати розпорядження командирів. Більше ніж 80 стрільців відмовилось підписувати ці документи, через що були змушені покинути курінь. Новосформована рада куреня перейменувала Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців на I-й курінь Січових стрільців, вважаючи, що «Січове Стрільцтво повинно стати військом всієї України, доступним для синів усіх українських земель. Його ж метою об'єднати всі українські землі...», а за можливості розпочати формування нових куренів¹⁸.

Певних змін зазнали політичні засади боротьби. У зв'язку з цим не можна обійти увагою чергове віче, організоване 7 січня 1918 р. головою Головної Ради І. Лизанівським. Віче відбулось у залі засідань Центральної Ради, а відвідало його більше 2 тисяч осіб¹⁹. Цього разу приводом стало розгортання війни між больше-

Зліва: Євген Коновалець, Таїсія Юрїєва, Іван Юрїїв, Петро Пасіка, Михайло Матчак та невідомий. Станція Шепетівка (Хмельницька область), жовтень 1919 р.

вицькою Росією і УНР. Виступ І. Лизанівського доповнює основні засади гасла «Через Київ на Львів!»: «...Австро-угорські українці, не зважаючи на те, що вони є громадянами іншої держави, а не Української Республіки, повинні стати в оборону цієї Республіки, бо, по-перше, вони належать до того самого українського народу, який тепер спромігся після віків неволі створити власну державу, а по-друге, тільки українська держава стане в оборону галицької частини українського народу»²⁰.

У резолюції віча ухвалено: «...Всі здатні носити зброю австро-угорські українці, незалежно від того[,] чи вони є втікачі, чи виселенці, чи бранці, а також незалежно від того, які громадські посади вони займають, повинні[,] не гаючи ні одного дня, записатися в полк “січових стрільців” для боротьби з всіма тими[,] які відважаться зробити замах на самостійну Українську Народну Республіку»²¹.

²⁰ Діло. — 1918. — 2 лютого; Народна воля. — 1918. — 9 (22) січня.

²¹ Там само.

¹⁵ Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя. — Львів, 1998. — С. 490.

¹⁶ Дмитрів Б. Федь Черник у роковини бою під Мотовилівкою. — Львів, 1928. — С. 31.

¹⁷ Січовий Стрелець. — 1918. — Ч. 1. — Січень. — С. 15.

¹⁸ Кучабський В. «Від первопочинів до Проскурівської операції» // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. — Чикаго, 1969. — С. 50–51.

¹⁹ Січовий Стрелець. — 1918. — Ч. 1. — Січень. — С. 16.

Після поразки Української національної революції 1917—1921 рр. Є. Коновалець про ставлення до керівництва УНР писав: «Найбільше попеклись ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху». Втім, як згадував Є. Коновалець, безпосередньо в ті дні «вони користувались у наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як болоче відчували ми їхню нехоть до нашої ідеї, самостійної та незалежної Української Держави, а проте ми не зневірювались у них»²².

Після Першої большевицько-української війни Є. Коновалець був підвищений до рангу полковника, а курінь реорганізовано в І-ий полк Січових стрільців, який отримав статус гвардії армії УНР.

Успіхи в розбудові стрілецького полку забезпечили Є. Коновальцю провідні позиції в середовищі західноукраїнської громади Києва. На весну 1918 р. вона була представлена Галицько-Буковинським комітетом допомоги жертвам війни, Головною радою галицьких, буковинських та угорських українців та І-им полком Січових стрільців, який представляла Стрілецька рада. Пресовим органом громади була газета «Наша думка». Після большевицько-української війни в цьому середовищі змінилася оцінка суспільно-політичної ситуації та місця і ролі галичан у подальших державотворчих процесах на Наддніпрянщині.

Вже в першій декаді березня 1918 р. було заявлено, що «цей момент [утворення Самостійної України — І. Х.], однак, ще не прийшов, і помиляються ті, котрі призначення Самостійної України поодинокими державами вважають кінцевим вислідом нашої боротьби за нашу велику державність, ... Акти, трактати і маніфести — це лиш слова, ... державну будівлю з реальною внутрішньою і зовнішньою силою строїть не словами, а ділом. Границі України ще не вирівнані...», адже «галицько-буковинські січові стрільці зрошували своєю кров'ю вулиці та площі Києва, то робили це не для добра львівського чи стрийського повіту, а для добра України як цілості»²³.

«Питання на часі» («Чи варто вертатись українцям на піддав-стрийські землі після миру, чи залишитися в Україні?»), — під

таким заголовком у 2-му номері «Нашої Думки» було надруковано статтю, зміст якої розкривав позицію найбільш активної частини українців Галичини стосовно участі в подальших державотворчих процесах на Наддніпрянщині: «...Візьмим на увагу цей факт, що до війни зв'язки між обома частинами України були дуже слабкі, що громадянське життя тут і за кордоном йшли іншими дорогами і через те вже в самому виконанні і національній свідомості як і характері є помітна різниця між українцями по обох боках кордону і чи буде можлива через те дальша спільна, вже планова праця. ...За кордоном [в Східній Галичині — І. Х.] знайдеться відповідне число людей до праці, навіть по залишенню тут [на Наддніпрянщині — І. Х.] певної кількості інтелігентних сил... А тоді центр коли буде сильний, то й окраїни... матимуть відповідну точку опори... От тут стануть в великій пригоді закордонні українці..., а не так, як це дотепер робили... З залишенням тут більшої кількості закордонних українців вдасться нав'язати тісні зносини між українською державою і закордонною частиною України, так, що новий рух, який там безперечно почнеться, не буде відбуватися зовсім відірвано і без впливу української держави...»²⁴.

24 березня 1918 р. на спільному засіданні Головної ради, Стрілецької ради та делегації зі Східної Галичини в складі Василя Панейка, Володимира Бандрівського та офіцерів легіону УСС не спостерігалось принципової розбіжності в оцінці ситуації, а навпаки, як повідомляла «Наша думка», «загальна опінія за кордоном вповні солідарна з нашим поступованням та завданням...»²⁵.

Не менш активно обговорювалися таємні статті Брестського договору, які було підписано між УНР та Австро-Угорщиною щодо Східної Галичини та Буковини, а також полеміка, яка розгорнулася щодо них серед польських політичних сил. Загалом було поставлено під сумнів можливість українців через ці статті досягти автономних прав у складі Австро-Угорської імперії, а в майбутньому — і об'єднання українських земель, оскільки «поляки, хоч якби вони запевняли про свою прихильність до нашого національного життя — вони ніколи не були, і не будуть нашими друзями. Їх життєві інтереси йшли і йдуть в розріз з нашими інтересами...»²⁶.

²² Коновалець Є. *Причинки до історії української революції*. — Львів, 2002. — С. 7.

²³ *Наша думка*. — 1918. — 11 березня.

²⁴ *Наша думка*. — 1918. — 21 березня.

²⁵ *Там само*. — 1 квітня.

²⁶ *Там само*. — 22 квітня.

18 квітня на засіданні Стрілецької ради та Головної ради обговорювалось питання політичних симпатій стрільців. Свою позицію Є. Коновалець висловив такими словами: «...З одної сторони[,] Стрілецьтво як військо повинно підчинитися дисципліні, так з другої — кожен стрілець мусить почуватися громадянином[,] і тому треба стрілецтву давати громадянське виховання. Ми не потребуємо ангажуватися в партії. Тому стрілецьтво повинно... попірати лиш ті партії, що стоять на демократичній платформі і що мають за ціль переведення аграрних реформ. Воно має бути чинником, що стоїть на стороні національних інтересів в Україні»²⁷.

Ліквідація Центральної ради 29—30 квітня 1918 р. і встановлення влади гетьмана Павла Скоропадського поставили Є. Коновальця та його оточення перед вибором подальшої діяльності. П. Скоропадський під час розмови з Є. Коновальцем увечері 29 квітня запропонував йому разом зі всією формацією прийняти присягу на вірність і продовжити службу в армії Української Держави. Зібрана з цього приводу Рада старшин прийняла рішення роззброїти та розформувати полк. Це рішення для Є. Коновальця і його оточення було тимчасовим і одночасно дало змогу, по-перше, остаточно підтвердити відданість Центральній раді та особливо її провідникам, по-друге, не допустити початку збройних сутичок у межах Києва між стрілецькими підрозділами та переважаючими німецькими частинами; по-третє, витримати паузу в утвердженні нової влади та опозиції і паралельно на дистанції пристосуватись до змін у державотворчому процесі, заявляючи, що «до Австрії нема чого вертати, бо наша судьба кується тут, в Україні»²⁸.

У пошуках компромісу для відновлення стрілецького формування як окремої військової одиниці не ставилось питання зради чи реваншу, а навпаки. Є. Коновалець з цього приводу зазначав: «Ми все підкреслювали, що нам залежить на продовжуванні державности й готові підтримати Гетьмана, коли буде ця державність боронити»²⁹.

Перші консультації щодо відновлення стрілецької формації розпочались вже в першій декаді травня 1918 р. Йдеться про Дми-

Часописи західноукраїнської громади Києва та Січових стрільців

²⁷ *Наша думка*. — 1918. — 22 квітня.

²⁸ *Курях М. Перша батарея Січових Стрільців // Вісті*. — 1959. — Ч. 94. — Червень. — С. 167.

²⁹ *Коновалець Є. Причинки до історії української революції*. — Львів, 2002. — С. 12.

тра Донцова, який в той час належав до проукраїнського оточення П. Скоропадського та намагався схилити стрілецьких старшин на бік гетьмана. На прохання Д. Донцова Є. Коновалець організував зустріч із старшинами. Як згадував Р. Дашкевич, «зібралося біля 30 старшин. Д-р Донцов говорив довго, що Скоропадський є гетьманом, визнаним німцями. Це доконаний факт, проти якого нічого не можна зробити, тож Стрільці повинні із цим погодитися і затримати полк СС. Далі заявив, що гетьман ставиться прихильно до СС, цінить їх бойові заслуги у боях у Києві і поза Києвом. Нарада не довела нічого. Старшини і далі стояли на становищі, що гет. Скоропадський оточився вже москалями і при допомозі німецького війська усунув українську владу УНР, тому СС можуть не перейти на службу»³⁰.

У цей час була спроба втягнути Є. Коновальця у реалізацію сценарію силової заміни гетьмана П. Скоропадського на архикнязя Вільгельма Габсбурга. Такий план було розроблено в середовищі одеських есдеків та есерів, з якими під час перебування УСС в Одесі познайомились Никифор Гірняк та Осип Назарук³¹. Діючи без погодження з командою УСС, вони виступили посередниками у переговорах з Є. Коновальцем; до цих переговорів за згодою останнього долучились А. Мельник і Василь Дідушок. Після цього, як свідчить Н. Гірняк, «...СС заявили проти концепції одеситів[,] і справа впала». 6 червня 1918 р. у резолюції старшин Коша УСС дії Н. Гірняка і О. Назарука було засуджено як такі, що не відповідають стрілецьким настроям і є небезпечні для Української Держави³².

Розбіжність поглядів у середовищі стрілецької старшини почала надавати стрілецькій справі політичного забарвлення. У зв'язку з цим 22 травня 1918 р. в Києві відбулось засідання Головної ради, де на порядок денний було винесене питання становища галицьких українців на території Української Держави і справу полку Січових стрільців. «Щодо першої точки, — повідомляла “Наша

думка”, — то після дискусії вирішено, що галицькі українці, котрим інтереси Української Держави близькі і які вимагають, щоб всі стали до праці около будови нашої державности, — оскільки обставини корисно уложаться, віддадуть всі свої сили для рідної держави. Відносно розв'язання полку Січових Стрільців рішено, що в нинішніх обставинах неможливо відновляти його існування, але в відповідній хвилі покликати і стрільців до праці і участі в організованню української армії»³³.

На засіданні І. Лизанівський заявив, що складає з себе повноваження голови ради. Тимчасовим головою було призначено Є. Коновальця. 27 травня на черговому засіданні Головної ради його обрали постійним головою та сформували нову президію, яку перед тим розширили з трьох до п'яти членів. У своєму виступі Є. Коновалець зазначив: «...Становище, яке витворилося зараз[,] може в великій мірі вплинути на положення закордонних українців, а через те старання[м] Ради повинно бути дбання, щоби як з одної сторони забезпечити наші інтереси[,] так з другої дбати про це, щоби ніхто із закордонних українців не робив на власну руку ніяких виступів, що тільки могло би утруднювати наше положення»³⁴. Мабуть, Є. Коновалець мав на увазі те, що лікар стрілецького полку К. Воевідка 30 травня в листі до дружини писав, що в цей час, нібито на вимогу уряду Австро-Угорщини, гостро стояло питання виселення колишніх Січових стрільців та підданих імперії українців з Наддніпрянщини³⁵.

11 липня 1918 р. Є. Коновалець звернувся до Дмитра Донцова, щоб той посприяв в організації зустрічі з гетьманом у справі відновлення формування Січових стрільців, попередньо подавши відповідне звернення прем'єр-міністру Федору Лизогубу³⁶. 25 липня відбулася ще одна зустріч з Д. Донцовим, на якій, крім Є. Коновальця, були присутні Р. Сушко та Юліан Чайківський, які представляли стрільців 2-го Запорізького полку.

Чергова зустріч, за словами Д. Донцова, відбулась з Ю. Чайківським 27 липня, який повідомив, що гетьман погодився зустрітись з представниками стрілецької команди, і тому обговорюва-

³⁰ Дашкевич Р. *Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота*. — Нью-Йорк, 1965. — С. 55.

³¹ Турченко Г. *Південна Україна на зламі епох (1914–1922)*. — Запоріжжя, 2005. — С. 150.

³² *Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові)*. — Ф. 353. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 137.

³³ *Наша думка*. — 1918. — 3 червня.

³⁴ Там само.

³⁵ *ЦДІА України у Львові*. — Ф. 353. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 111.

лося, «як мають там триматися»³⁷. Очікувана зустріч із гетьманом відбулась 29 липня, про що 30 липня Д. Донцов писав: «Був у мене Чайківський. Сказав, що гетьман прийняв їх добре, обіцяв зробити до трьох днів все». Через день Д. Донцов знов зустрівся з Ю. Чайківським та Р. Сушком, які доводили, що новою перепону є міністерство військових справ, і тому «просили щось зробити, щоб рішення прискорити»³⁸. Крім того, Є. Коновалець повідомляє, що паралельно проводились переговори з німецьким командуванням³⁹.

Вважається, що 23 серпня гетьман таки віддав наказ про формування стрілецької військової частини під назвою «Окремий загін Січових Стрільців»⁴⁰, хоч Р. Дашкевич стверджує, що такий наказ було видано 18 серпня 1918 р.⁴¹

31 серпня П. Скоропадський офіційно прийняв стрілецьку делегацію в складі Є. Коновальця, А. Мельника, В. Кучабського та М. Матчака. Як подає газета «Нова рада» в рубриці «Хроніка», «пан гетьман підкреслив, що він дуже уважно ставиться до долі українців галичан в Україні і що він приложити всіх своїх старань, щоб усі галичани змогли і надалі лишити[ти]сь тут в Україні, де їхні сили і здібності так потрібні і їхнє співробітництво при державному будівництві так цінне»⁴².

Місцем розташування Окремого загону Січових стрільців запропонували на вибір Яготин або Білу Церкву. Після певних консультацій обрано Білу Церкву, хоча стрільці мали надію, що їм дозволять повернутись у Київ. П. Скоропадський не приховував, що видаючи наказ, «дещо побоювався їх за їх схильності, але, з іншої сторони, їх обіцянки і, саме головне, наказ формувати не в Києві, а в Білій Церкві давав мені впевненість, що нічого небезпечного цей

елемент для існуючого уряду зробити не зможе...»⁴³. Відмову формувати загін у Києві Є. Коновалець оцінив як недовіру⁴⁴.

Все ж таки на початку вересня 1918 р. у Києві вдалося відкрити штаб, який став мобілізаційним центром і проводив реєстрацію та відправку стрільців до Білої Церкви⁴⁵. Штаб розташувався в приміщенні редакції газети «Наша думка» і перебував тут до завершення ремонтних робіт у Білій Церкві⁴⁶.

6 вересня 1918 р. у штабі Окремого загону Січових стрільців у Києві було арештовано більше 30 стрільців і закрито газету «Наша думка»⁴⁷. Арештували й Є. Коновальця, якому, зі спогадів стрільця Володимира Мартинця, вдалося втекти з німецької комендатури⁴⁸. Підтверджує це те, що того ж таки дня Є. Коновалець вже мав розмову з директором пресового бюро при міністерстві внутрішніх справ Д. Донцовим⁴⁹.

10 вересня 1918 р. в щоденній львівській газеті «Діло» з приводу цих арештів було написано: «Арештування перевела німецька варта. Говорять, що в сім арешті є руки українського правительства, а саме тої частини[,] яка веде русофільську політику і не хоче допустити[,] щоби при гетьмані зорганізувались УСС»⁵⁰.

За умов відсутності будь-якої прямої джерельної інформації складно говорити про хоч якісь взаємини Є. Коновальця з опозиційними громадсько-політичними силами впродовж травня—липня 1918 р.

З утворенням Українського Національного Союзу політична активність Є. Коновальця та його оточення стала більш помітною. Адже, за його словами, «віднова організації Січових Стрільців сталась за порозумінням і згодою з Українським Національним Союзом і мала своєю основою думку, що при тому складі військового елемента, який творився біля гетьманського уряду, необхідно

³⁶ Донцов Д. Рік 1918. Київ. — Торонто, 1954. — С. 36; Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917–1919 рр.) // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 205.

³⁷ Донцов Д. Рік 1918. Київ. — Торонто, 1954. — С. 45, 47.

³⁸ Там само. — С. 48, 50.

³⁹ Коновалець Є. Причинки до історії української революції. — Львів, 2002. — С. 12.

⁴⁰ Донцов Д. Рік 1918. Київ. — Торонто, 1954. — С. 49; Скоропадський П. Спогади. — Київ, Філадельфія, 1995. — С. 373; Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівської операції // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. — Чикаго, 1969. — С. 129.

⁴¹ Давний Р. Про Січових Стрільців. — Відень, 1921. — С. 39.

⁴² Нова Рада. — 1918. — 4 вересня.

⁴³ Скоропадський П. Спогади. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 270.

⁴⁴ Коновалець Є. Причинки до історії української революції. — Львів, 2002. — С. 14.

⁴⁵ Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівської операції // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. — Чикаго, 1969. — С. 129.

⁴⁶ Діло. — 1918. — 10 вересня.

⁴⁷ Донцов Д. Рік 1918. Київ. — Торонто, 1954. — С. 60, 65; Діло. — 1918. — 10 вересня.

⁴⁸ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. — Вінніпег, 1949. — С. 23.

⁴⁹ Донцов Д. Рік 1918. Київ. — Торонто, 1954. — С. 65.

⁵⁰ Діло. — 1918. — 10 вересня.

мати й наскрізь українські, національно свідомі й боєво вишколені військові частини»⁵¹. Крім того, провідне місце в УНС посіла Головна рада, яку після Є. Коновальця очолив Дмитро Левицький⁵².

Від кінця вересня 1918 р. голова УНС Володимир Винниченко та один із його засновників Микита Шаповал, акцентуючи увагу на невирішених гетьманським урядом соціальних та національних питаннях, почали схиляти Є. Коновальця до антигетьманського повстання. Є. Коновалець категорично не відкинув їхні пропозиції і в процесі формування Окремого загону Січових стрільців поступово почав налагоджувати контакти з повстанськими силами. Впродовж жовтня значковий Кушнірук встановив зв'язки з отаманами деяких повстанських загонів на Київщині, а в першій половині листопада сотник О. Думин — на Катеринославщині⁵³. В стрілецькому середовищі повстання розглядалось не з точки зору боротьби за владу, а як захист державного суверенітету та незалежності Української Держави⁵⁴.

Увечері 29 жовтня командування загону в Білій Церкві отримало телефонограму від УНС про заплановану на 30 жовтня нараду в Києві. За відсутності Є. Коновальця до Києва поїхали начальник штабу полковник А. Мельник і командувач кулеметної сотні Федір Черник. Участь у нараді взяли М. Шаповал, В. Винниченко, генерал Олександр Осецький, начальник оперативного відділу Генерального штабу полковник Василь Тютюнник, А. Мельник та Ф. Черник. Учасники дійшли висновку, що кістяк збройних сил, на які вони могли б розраховувати, становить приблизно 12 тисяч багнетів, а підготовкою повстання має зайнятись Оперативний штаб під командуванням О. Осецького⁵⁵.

У той же день увечері в Білій Церкві відбулось засідання Стрілецької ради за участю А. Мельника, Ф. Черника, Р. Сушка, М. Матчака, І. Чмоли і В. Кучабського. А. Мельник повідомив, що УНС вирішив розпочати повстання проти П. Скоропадського, а

основною рупійною силою має бути Окремий загін Січових стрільців. За словами В. Кучабського, «для Стрілецької Ради все це було зрозуміле, що навіть ніхто не піднімав питання про можливість успіху повстання»⁵⁶.

Щодо галицьких військово-політичних сил, то вони не підтримували відносин зі Стрілецькою радою. Не ставилось з їхньої сторони і питання залучення стрілецького загону до повстання у Львові. Зокрема, член Української національно-демократичної партії В. Панейко, перебуваючи в кінці жовтня у Києві, запрошував до Галичини тільки офіцерів армії Української Держави⁵⁷. Втім, командування загону не було позбавлене інформації про стан української справи в Східній Галичині. І. Чмола, який був членом Стрілецької ради, перебуваючи у Львові, взяв участь у засіданні військового комітету, на якому розглядався силовий сценарій встановлення української влади. Взявши слово, він зазначив: «Україна може вам дати до 2 тисяч крісів, дещо муніцій і харчів скільки захоче; однак ані одної боєздатної частини...». Автор спогадів сотник І. Гладкий пише, що це дуже всіх здивувало і ніхто з присутніх тоді не міг це зрозуміти⁵⁸.

Незважаючи на відсутність прямих контактів, Головна та Стрілецька ради вже через декілька днів після Листопадового зриву створили галицький бойовий комітет. 6 листопада Головна рада видала звернення «До синів України!» з підписами Д. Левицького, Григорія Давида, Павла Волосенка та Є. Коновальця. Це звернення започаткувало добровільну мобілізацію для участі в захисті державотворчих процесів на західноукраїнських землях. Мобілізаційним центром став Михайлівський монастир у Києві, а стрілецьке командування зобов'язане було формувати та переправляти загоони до Східної Галичини⁵⁹.

Натомість тільки увечері 4 листопада у Львові в Народному домі було прийняте рішення відправити до Києва по військову допомогу делегацію в складі О. Назарука і Володимира Шухе-

⁵¹ Коновалець Є. *Причинки до історії української революції*. — Львів, 2002. — С. 12.

⁵² Левицький Д. *Січові стрільці і оборона Львова* // Діло. — 1924. — 27 квітня.

⁵³ Крезуб А. *Повстання проти гетьмана Скоропадського і січові стрільці* // Літературно-науковий вісник — Львів, 1928. — Т. 97. — Кн. 12. — С. 309.

⁵⁴ Коновалець Є. *Причинки до історії української революції*. — Львів, 2002. — С. 12.

⁵⁵ Яневський Д. *Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки*. — К., 2003. — С. 229.

⁵⁶ Кучабський В. *Від першопочинів до Проскурівської операції* // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. — Чикаго, 1969. — С. 140.

⁵⁷ Павлишин О. *Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект* // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 37. — Ч. 1. — С. 328.

⁵⁸ *Український скиталець*. — 1920. — 1 листопада.

⁵⁹ *Нова Рада*. — 1918. — 6 листопада.

веча, які виїхали зранку 5 листопада⁶⁰. У Київ вони прибули 6 листопада близько 17 год. Прибувши до Києва, делегати відразу направились на прийом до гетьмана. На цей час у гетьмана була запланована зустріч з галицьким представництвом Києва, за яке видали себе О. Назарук та В. Шухевич. У приймальні вони застали Є. Коновальця і разом пішли на розмову до гетьмана. Вислухавши О. Назарука, П. Скоропадський відповів, що хоч він і не у війні з Польщею, але військову допомогу обережно надасть⁶¹. У результаті було вирішено направити Окремий загін Січових стрільців до Львова. Однак йшлося не про офіційну передислокацію, а лише про переведення до українсько-австрійського кордону, де січовики мали б «дезертирувати» і самостійно направитись до Львова.

Після зустрічі з гетьманом Є. Коновалець, О. Назарук та В. Шухевич вирушили до Українського клубу, де перебували лідери УНС. Тут відбулась зустріч з В. Винниченком, на якій галицькі делегати поінформували про події у Львові та розмову з гетьманом. В. Винниченко відреагував негативно, й Є. Коновалець запропонував О. Назаруку поїхати до Білої Церкви та отримати остаточне рішення від Стрілецької ради⁶².

6 листопада ввечері в Білій Церкві було скликано Стрілецьку раду в складі Є. Коновальця, А. Мельника, Ф. Черника, Р. Сушка, М. Матчака, І. Чмоли, В. Кучабського, М. Загаєвича, М. Бісика, О. Думина і Ю. Чайківського. Першим, кому надали слово, був О. Назарук. В. Кучабський згадує, що О. Назарук, розповівши про військово-політичну ситуацію у Львові, домовленості з гетьманом і розмову з В. Винниченком, емоційно наголосив: «Батьки й матері вас проклянуть, якщо не підете на Львів». Завершив виступ словами: «справившись при допомозі Січових Стрільців із львівськими поляками, галичани цілком певно вирушать тоді проти ... Росії, щоби знищивши її — побудувати українську державу». Наступним виступив Ф. Черник. У своїй промові зазначив: «Нема сумніву, що загін Січових Стрільців здобув би Львів... Виступ проти Гетьманщини в ім'я української державної ідеї вже неминучий. По всій

імовірності Січовому Стрілецтву доведеться полягти в цій боротьбі, але його смерть повинна стати історичною демонстрацією, що вже ніколи Україна не об'єднається добровільно з Московщиною. На випадок, хоч він неймовірний, успіху протигетьманського повстання, Україна завше зможе ще проголосити війну Польщі, бо центром української державності є Київ, а не Львів». Після обговорення цього питання Стрілецька рада розійшлась. Зібравшись наступного дня, рада майже одногосно не підтримала переведення загону до Львова⁶³.

О. Назарук пише, що був хворий на ангіну, яка його так виснажила, що після свого виступу заснув на кріслі. Далі він зазначає: «Довго я спав — бо аж мабуть до 14 листопада... А 14 листопада я встав і пішов до старшинської столової. Там довідався, що Стрілецька Рада... вирішила не посилати ніякої підмоги на Львів, бо Київ важніший. Наказ від гетьмана прийшов, але прийшов і другий, яким відкликано перший». 14 листопада О. Назарук написав «повстанчу відозву» та провів переговори з німецькою заголюю Білої Церкви, а 16 листопада повідомив Є. Коновальцеві, що їде до Львова. На це останній сказав: «Переповість там все Шухевич, а ви мусите остати. Директорія немає одного — товмача. А переговори треба буде вести нераз». О. Назарук таки залишився в Білій Церкві і був включений до Стрілецької ради⁶⁴.

16 листопада загін Січових стрільців розпочав з Білої Церкви антигетьманське повстання, яке завершилось 14 грудня входженням частин Осадного корпусу Січових стрільців під командуванням Є. Коновальця в Київ і встановленням влади Директорії.

Отже, приїхавши влітку 1917 р. до Києва, на хвилі розгортання Української національної революції, 26-річний військовополонений Австро-угорської армії Є. Коновалець згуртував західноукраїнську громаду навколо утворення та розбудови військової формації Січових Стрільців і активної політичної участі в утвердженні засад української державності. За короткий час це дало змогу Є. Коновальцеві стати впливовою особою у військово-політичній сфері України.

⁶⁰ Український прапор. — 1919. — 19 грудня.

⁶¹ Российский государственный военно-исторический архив, г. Москва (далі — РГВИА, г. Москва). — Ф. 72. — Оп. 1. — Д. 98. — Л. 2—3.

⁶² Там же. — Ф. 72. — Оп. 1. — Д. 98. — Л. 4.

⁶³ Кучабський В. Від першочинів до Проскурівської операції // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917—1967. — Чикаго, 1969. — С. 147—149.

⁶⁴ РГВИА, г. Москва. — Ф. 72. — Оп. 1. — Д. 98. — Л. 5—8.